

Coram Deo

Isten színe elé állás a református istentiszteleten

■ FEKETE KÁROLY

Tiszántúli Református Egyházkerület,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
püspök, egyetemi tanár
E-mail: feketek@drhe.hu

DOI: 10.61894/LP.2025.100.10.4

► A tanulmány bemutatja a hazai református egyház istentiszteleti megújulásának törekvéseit és Kálvin Strasbourgi liturgiájának struktúráját, amelynek felépítése, istentiszteleti elemeinek műfaji változatossága, teológiai íve ma is megfontolandó. Ennek 1949–1951 között már volt egy adaptációs kísérlete a Magyarországi Református Egyházban, de azt elsöpörte az egyházpolitika vihara. Manapság újra aktuális feladat a református istentisztelet első harmadának visszaalakítása a kálvini liturgiai örökségre figyelve.

Kulcsszavak: istentisztelet / Isten akarata / bűnvallás / kegyelemhirdetés / feloldozás / liturgiátörténet

A 2021-ben megjelent új *Református énekeskönyv* elfogadásakor a Magyarországi Református Egyház Zsinata megállapította és közzétette azokat a vázlatos tervezeteket (RÉ21 900–903. o.), amelyek nyomán a közeljövőben elkészülhet a református istentiszteleti rendtartás megújítása is.

Már a közzétett tervezetek sejtetik, hogy ideje lenne szem előtt tartani a kidolgozás során és a példatár összeállításakor azt a Kálvinnál fellelhető teológiai logikát, amelyet az 1538–1541 között az általa vezetett francia protestáns menekültek gyülekezetében az úgynevezett strasbourgi liturgiában alkalmazott. Genfbe visszakerülve már kompromisszumokra kényszerült. Kálvin strasbourgi liturgiájának struktúrája markáns liturgiai öröksége az európai és az angolszász reformátusságnak.

A magyar reformátusság nagy vesztesége, hogy Kálvin istentiszteleti elgondolása sem a 16–17. században, sem a 18–19. században nem jutott el hozzánk átütő módon.¹

Kálvin liturgiája Strasbourgan

Kálvinnak a strasbourgi száműzetése (1538–1541) alatti időszakban nyílt alkalma arra, hogy a saját liturgiai elveit kipróbálja. Strasbourgan szabad elhatározásából s minden kényszerítő körülmény nélkül, teljesen önállóan végezte a menekültekből alakult gyülekezetben egyházszervező munkáját, ezért – még a Bucertől kapott liturgiai impulzusokat beszámítva is – Kálvin strasbourgi liturgiája mutatja meg leginkább, hogy milyen elképzelései voltak az istentiszteletről. Ennek lényege az írás-szerűség és az építő jelleg volt.

Ismert az a tény, hogy létezik egy Strasbourgan 1542-ben kinyomtatott francia nyelvű liturgia, amely lényegesen különbözik a későbbi genfitől. A kutatók megegyeznek abban, hogy – bár az előszava nem Kálvintól származik – ez Kálvin liturgiai próbálkozását őrizte meg.

¹ Ennek kifejtését lásd: FEKETE 2017.

Az alábbi szinopszis a strasbourgri francia gyülekezet liturgiáját és a város német nyelvű liturgiáját veti össze, s mellettük bemutatja az 1542-ben használatos genfi istentiszteleti rendet (JENNY 1968, 116–117. o.).

Strasbourg 1526/1537		Pseudoromana 1542		Genf 1542	
?	Úrztalától	Votum (Notre aide soit. ...)	Úrztalától	Votum (Notre aide soit. ...)	Szószékéről
Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás	
Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)		Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)			
Zsoltár vagy ének (+ Kyrie és Gloria)		Ének Feltehetőleg kezdettől fogva a Tízparancsolatot énekeltek, azon ének alapján, amely már Kálvin 1539-es kiadásában szerepelt. Ennek rendje: • Ének (A Tízparancsolat első táblája) • Imádság (röviden) • Ének (A Tízparancsolat második táblája) Minden parancsolat éneklése után a gyülekezet refrénként énekelte a Kyrie eleisont (a lelkész közben felment a szószékre). A 3. kiadás már kötelezően ezt énekelte.		Zsoltár (énekelve)	
Köszöntés és adakozás	Szószékéről	Köszöntés és kezdőima	Szószékéről		Úrztalától
Zsoltár (ill. az előző folytatása)		Ének			
Prédikáció (tanítás az úrvacsoráról)		Adakozás, Miatyánk Prédikáció (1545-től a vége az úrvacsorára vonatkozott, de olykor az egész) Közbenjáró imádság Mi Atyánk-parafázis		Adakozás Prédikáció (a vége vagy az egész az úrvacsoráról szól) Később ezen a helyen énekeltek a Dekalógust Közbenjáró imádság Mi Atyánk-parafázis és Úrvacsorai ima	
Apostoli hitvallás (énekelve) vagy egy másik ének		Apostoli hitvallás énekelve, ezalatt az úrvacsora előkészítése		Apostoli hitvallás énekelve	
Közbenjáró imádság, átvezető ima az úrvacsorához a Miatyánkkal	Úrztalától	Miatyánk Úrvacsorai ima	Úrztalától		Úrztalától
Szereztetési ige		Szereztetési ige		Szereztetési ige	
Úrvacsora kiosztása		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (szabadon) Úrvacsora kiosztása, ehhez a 138. zsoltárt énekeltek		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (kötött) Úrvacsora kiosztása Zsoltáréneklés vagy igeolvasás	
Úrvacsorai ének vagy zsoltár					
Hálaadó ima		Hálaadó ima Canticum Simeonis (énekelve)		Hálaadó ima (később Canticum Simeonis énekelve)	
Áldás		Áldás			

A *votumban* Isten mint egyetlen vigasztaló az emberhez lép, a nyilvános bűnvallásban pedig az ember lép Isten elé, úgy, ahogyan van: bűnösen. A feloldozó szavakban és az *absolutióban* Isten teljes mértékben megígéri neki az ő jószágát. Isten parancsát ebben az új kapcsolatban szabad elfogadnia az embernek, ami az ember számára felajánlott segítség azért, hogy sikerüljön neki az új életben megmaradni. Az *ordo salutis* az istentisztelet harmadik részében jut el az úrvacsorában az ünneplésig. Az üdvösség útját látjuk meg ebben a folyamatban, azt az egyedüli utat, amelyen a keresztyén embernek járnia kell.

Kálvin átvette a három részre osztott strasbourg-i istentiszteletet, de a prédikációs részt kitágította. Az adakozásról szóló imát közvetlenül a prédikáció elé helyezte. A közbenjáró imát pedig kiemelte az úrvacsorai részből, és közvetlenül a prédikáció után tette. A hitvallás azon a helyen maradt, ahol a kijelentéses rész találkozik az úrvacsorás résszel. A gyülekezet nagy valószínűséggel mindkét esetben még a szószékről hallotta a hitvallásra buzdító felhívást (az ének szavain keresztül), miközben a lelkész elhagyta a szószéket, és az úrasztalához ment.

A Credo mindkét rendtartásban a kijelentéses rész (*Verkündigungsteil*) végét jelenti, ugyanakkor az úrvacsorás rész nyitánya is. Kálvin kifejezetten megkövetelte az Apostoli hitvallás éneklését. Ezzel Kálvin hangsúlyozza a két részt összekapcsoló szerepét. A közbenjáró imát a prédikáció után teszi, vagyis a hitvallás elé.

A Miatyánkot ezen a helyen az egész gyülekezet mondta, de azt is feltételezhetjük, hogy a Tízparancsolathoz hasonlóan ezt is inkább énekeltek.

Nem tudjuk pontosan, hogy a Miatyánkot az adakozás után mondták-e el az úrvacsorás istentiszteleteken. Mindenesetre az első helyen az áll, hogy a liturgus egyedül olvasta, és az sincs kizárva, hogy egyazon istentiszteleten kétszer is elimádkozták.

Markus Jenny állapította meg elemzésében, hogy a kollektaima (adakozásra felhívó ima) hátrébb került, ezért szükségessé vált, hogy a korábbi helyére egy *Eingangsgebet* iktatódjon. Ennek a helye a Tízparancsolat két táblája között nagy jelentőséggel bír.

Az úrvacsorai részt lezáró Simeon éneke Strasbourgban használatos volt. Mivel Kálvin számára csak a Bibliából származó rész jöhetett szóba, a *Lobgesangot* a hálaadó ima mögé kellett tennie. A *Nunc dimittis* a záró rész hálaadó jellegéhez jól illik.

Kálvin istentiszteletének három része átgondolt és világos. Az első két rész, amelyeket egy zsoltár és az áldás zár, egy úrvacsora nélküli, vasárnapi istentiszteletnek is megfelel. Amennyiben úrvacsorát ünnepelnek, úgy a harmadik részt is hozzáfűzik. Az úrvacsorai rész ebben az esetben nem függelék, hanem az egész istentisztelet koronája.

Kálvin Genfben történt visszatérése után, 1542-ben jelentette meg *Az egyházi könyörgések és énekek alakja a sákramentumok kiszolgáltatásának és a házasság megszentelésének módjával együtt a régi egyház szokásai szerint* című munkáját, amelyben szabályozta a genfi istentisztelet rendjét. Ebben a genfi körülmények miatt egyszerűsíteni kényszerült a strasbourg-i liturgiát.

Kálvin hatása a 20. század református istentiszteletére

A Magyarországi Református Egyház istentiszteleti rendtartásainak történetében nehéz közvetlen Kálvin-hatást kimutatni, de Kálvin (1509–1564) születésének 1909-es, négyszáz éves jubileumi eseményei, kutatásai ezen a téren is új impulzusokat adtak. Újra fellángolt az egységes liturgia megalkotásának terve is (NAGY 1908, 163–165. o.), de a kezdeti lendület az I. világháború miatt megtört. Az akkori litur-

giai bizottság által összegyűjtött anyag és az új, Kálvin tanítására is figyelő rendtartás tervezete Nagy Károly erdélyi püspök levéltárának egy részével együtt megsemmisült a háború viszontagságai között.

A háborút lezáró trianoni döntés új helyzetet teremtett. A közös istentiszteleti rendtartás kidolgozása lehetetlenné vált.

1927-ben jelent meg Ravasz Lászlónak (1882–1975) már mint dunamelléki püspöknek a szerkesztésében az *Agenda – A magyar református egyház liturgiás könyve*.² Az előmunkálatok során felvetődött, hogy Kálvin istentiszteleti gyakorlatára is tekintettel kell majd lenni, ugyanakkor a Ravasz-agendán keresztül a lelkeszi kar egésze tulajdonképpen egy schleiermacheri megalapozású szemléletmódot szívott magába. További kritikaként említhetjük azt is, hogy Ravasz a közölt istentiszteleti rendekben nem érvényesítette Kálvin liturgiájának rendjét.

Erdélyben Makkai Sándor püspök kezdeményezésére *A mi istentiszteletünk* címmel készült agenda 1927-ben. Így került sor 1927-ben a brassói református nagyhéten Gönczy Lajos kolozsvári teológiai tanár három előadására *A református egyház kultusza* címmel, amely az erdélyi liturgiareform teológiai alapvetésének is tekinthető. Egyértelműen kidomborította a kálvini alapelveket, amelyeknek kiindulópontja az a kérdés, hogy mit akar velem az élő Isten. Az egyház csak eszköz az Isten dicsőségének szolgálatára. A kezdeményezés Isten kezében van. „Az egész keresztyén élet tehát a kijelentés és a hit körül helyezkedik el, melyek körül az elsődleges a kijelentés. *Dominus per evangelium nos vocat: nos vocanti per fidem respondemus* – Isten az evangélium által hív minket, és mi a hit által felelünk – mondja Kálvin. (...) a kultusz (...) az Isten és az ember találkozásának, életközösségre jutásának eszköze, alkalmá, nem az ember igyekvésén, elhatározásán, hanem az Isten kegyelmén nyugszik...” (GÖNCZY 1927, 5–7. o.) Ezzel a megállapítással kilépett az istentisztelet racionalista-liberális, antropocentrikus felfogásának köréből.

A *Mi istentiszteletünk* című erdélyi agenda vasárnap délelőtti liturgiájának sorrendje és a kötött részek használata egyértelműen Kálvin istentiszteleti gyakorlatára ment vissza, és állandó elemként vette fel a Kálvinnak tulajdonított bűnvalló imádságot (MAKKAI 1929).

A liturgia sorrendje és a kötött részek használata egyértelműen párhuzamba állítható Kálvin *Genfi agendájával* (vö. JENNY 1968, 13–29. o.; uo. 112–124. o.):

Kálvin Genfi agendája	„A mi istentiszteletünk” rendje Erdélyben
Előfohász	Előfohász
Bűnvallás, feloldozás	Kezdőének
Zsoltárecsklés	Bibliavolasás
–	Bűnvallás, hitvallás, feloldozás
Imádság (Áldáskérés az igehirdetésre)	Prófétai imádság
–	Ének (karének, művészi szóló)
Textus	Az alapige felvétele
Igehirdetés	Igehirdetés
Imádság	Nagy imádság
Miatyánk-parafrázis	Miatyánk, adakozás, hirdetések
Zsoltárecsklés	Záróének
Ároni áldás	Áldás

² A IV. budapesti zsinat 1929-ben állapította meg a végleges rendtartást, melynek bevezetését a zsinat 1931. január 1-jei hatállyal rendelte el. Szintén Ravasz szerkesztésében jelent meg 1930-ban az *Istentiszteleti rendtartás a magyar református egyház részére* címen.

Az agenda jelentőségét a következőkben látjuk:

1. Visszatért a biblikus istentiszteleti felfogáshoz, amelynek gyújtópontjában az ige áll hármas formájában (kijelentett – írott – hirdetett).
2. Erre a felismerésre a kálvini reformáció istentiszteletének újrafelfedezésével jutott el.
3. Biztosította a gyülekezet aktív, cselekvő részvételének lehetőségét.
4. Megtörtént az istentisztelet első részének kötött liturgiai elemeivel (igeolvasás – bűnvallás – hitvallás – feloldozás)³ az Isten elé állás kegyelemteológiai megalapozása.
5. Az istentisztelet első nagy tömbje a kötött istentiszteleti elemekkel (az előfohásztól az alap-ige felolvasásáig) ellensúlyozta a református istentisztelet olykor *ad hoc* jellegű szabadságát.

Egy zátonyra futott liturgiai reform 1949–1951 között

Magyarországon az 1931-es *Istentiszteleti rendtartás* megújításának igénye 1948–1949-ben fogalmazódott meg. A Debreceni Teológiai Kar 1948-ban, a Budapesti Teológia Ifjúságának Kálvin János Köre pedig 1949-ben gondolta át az istentiszteleti gyakorlat kérdését. A kezdeményezők között Ravasz László mellett Makkai Sándort is ott találjuk, aki Debrecenben is egyik motorja volt a reform ügyének, és a *Református Gyülekezet* lapjain készséggel adott helyet a reformvitában cikkeket íróknak.

Az úgynevezett „teljes istentisztelet”⁴ kidolgozásának impulzusai között komoly elvi kérdések is voltak. Előrehaladott kutatások folytak a két világháború között az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, amelyben Ernst Gaugler és Oscar CULLMANN eredményei (1936; 1944; 1948) – akik kimutatták, hogy a homíliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott – nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. 1948-ban történt meg Genfben és Franciaországban a liturgia megújítása, amely a hazai előkészítésre is hatott. Ezek hatására érezték úgy többen, hogy eljött az idő az 1929-ben kompromisszumokkal elfogadott *Istentiszteleti rendtartás* átdolgozására és a kálvini elvek érvényesítésére.

A Debreceni Egyetem Hittudományi Karának tanárai Makkai Sándor professzor jelentős közreműködésével elkészítették a homíliás és úrvacsorás rész összevonásával és a keresztelei liturgia be-
tagolásával a „teljes istentisztelet” tervezetét (lásd PÁKOZDY 1950, 265–273. o.):

I.	II.	
1. Apostoli üdvözet	10. Fohász	19. Úrvacsorai kérdések
2. A gyülekezet fohásza	11. Gyülekezeti ének	20. Meghívás
3. Isten törvénye	12. Lekció	21. Úrvacsorai közösség
4. A gyülekezet bűnvallása	13. Imádság	22. Imádság
5. Bűnbocsánat hirdetése	14. Gyülekezeti ének	
6. A gyülekezet hitvallása	15. Igehirdetés	III.
7. Gyülekezeti ének	16. Csendes imádság	23. Adakozás, hirdetés
8. Keresztelés	17. Gyülekezeti ének	24. Gyülekezeti ének
9. Keresztelei ének	18. Úrvacsorai ige	25. Áldás

³ A *Gesetz – Sündenbekenntnis – Absolution* sémájához lásd: SCHWEIZER 1958, 10. o.

⁴ Az elnevezéssel kapcsolatos dilemmákról: DÜRR 1959, 15. o.

Ennek a rendnek az elvi szempontjai a következők voltak (BARTHA 1977):

1. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a kegyelemmel, éspedig a megkegyelmező Úr meghívására.
2. Az istentiszteletnek két fókusza van: igehirdetés és sákramentum (keresztség és úrvacsora).
3. Az istentisztelet az üdvrend fordulópontjait követi, azt ábrázolja ki, mert az istentisztelet kicsinyített mása a keresztyén élet istentiszteletének, ahogyan a keresztyén élet istentisztelete folytatása, felnagyítása a templomban folytatottnak.

A kivitelezhetőséget mint technikai kérdést nem tekintve, tisztán teológiai szempontból nézve a „teljes istentisztelet” problematikáját, értékelésképpen megjegyezzük:

1. Elgondolkodtató és a tudományos kutatásnak megfelelő a kettős középponttal rendelkező istentisztelet őskeresztyén mintájának érvényesítése.
2. A „teljes istentisztelet” debreceni elképzelése, a keresztség–igehirdetés–úrvacsora összekapcsolása megegyezik Karl Barth istentiszteletről alkotott tételével: „Keresztség és úrvacsora bizonyos mértékig az istentisztelet szükséges, mert egyedül hozzáillő terét alkotják. Bármilyen történések is benne, annak a keresztség felől kell jönnie, onnan, hogy egyház van, hogy Jézus Krisztus egyszer és mindenkorra meghalt és feltámadott érettünk, hogy visszavonhatatlanul a sajátja, az ő tulajdona vagyunk, és semmi másra nem rendeltettünk, mint arra, hogy általa megigazuljunk, megszenteltesünk és dicsőíttessünk. És akármi történések is az istentiszteletben, annak az úrvacsora felé kell haladnia: afelé, hogy az egyház megmaradjon, afelé, hogy Jézus Krisztus nekünk új részt adjon Istennel egyenlő emberi létében, s hogy ama rendeltetésünk, hogy műve tárgyai legyünk, újra meg újra beteljesedjék. Ami e kezdő- és végpont között történik, Isten kegyelme bizonyítása és hitünk felébresztése, megtisztítása, elősegítése gyanánt, az a templomi istentisztelet.” (BARTH é. n., 152–153. o.)
3. A Tízparancsolat, illetve az Isten akaratát hordozó ige felolvasása további közeledést jelentett a reformatori kor istentiszteletéhez, kifejezetten Kálvin strasbourgi liturgiájához.

Ezt az átgondolt, a kálvini elveket és a kor teológiai meglátásait figyelembe vevő tervezetet a politikai és egyházpolitikai viharok elsöpörték.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata az 1950. szeptember 13–14-én tartott ülésén a fent vázolt revíziót elfogadta,⁵ a hivatalos lapban megjelentette (BERECZKY–KISS 1950, 12–13. o.), a presbitériumok észrevételei után a szöveget véglegesítette, és 1952. január 1-jével léptette volna életbe. Azonban a zsinat 1951 őszén mégis úgy határozott, hogy „az új Istentiszteleti Rendtartás és Utasítás szövege életbeléptetésre készen áll ugyan, azonban az Istentiszteleti Rendtartás reformja elválaszthatatlan kapcsolatban lévén az egyházalkotmány reformjával és az annak keretében megalkotandó rendtartással is, az Istentiszteleti Rendtartás életbeléptetésére nézve a Zsinat csak az egyházalkotmányi reform megvalósítása után és a többi rendtartás életbeléptetésével egyidejűleg határoz”.

Makkai Sándor halála után (1951) és Ravasz Lászlónak a zsinati tagságból történt végleges kizárását követően (1952) a „teljes istentisztelet” és az egész istentiszteleti reform ügye lekerült a zsinat napirendjéről (RAVASZ 1992, 359. o.).

⁵ Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg revíziójának tervezete (Ráday Levéltár C/141. 7. doboz).

Református feladat

Kálvin strasbourggi liturgiájának teológiai logikája szerint vissza kell pótolnunk a református istentisztelet első részében az Isten elé állás kegyelemteológiai megalapozását kötött liturgiai elemekkel: igei votum – ének – igeolvasás – bűnvallás – kegyelemhirdetés (*Gesetz – Sündenbekenntnis – Absolution*) (SCHWEIZER 1958, 10. o.).

Isten előtti megállásunk a bűn, megváltás, hálaadás hármasságához (vö. *Heidelbergi káté*), valamint a keresztyén élet mozzanataihoz – megtérés, újjászületés, megszentelődés – híven illeszkedik (BASCHERA 2017, 136–140. o.). Bűnvallás és megtérés nélkül nincs újjászületés, sem hálaadás és megszentelődés.

Kálvin tanítása szerint amikor a gyülekezet Isten színe elé járul (*coram Deo*), akkor beismerjük a magunk méltatlanságát. Az ember és az Isten között akkor létesülhet igazán kíváncsú kapcsolat, ha a bűnös ember bűnvallásában megemlékezik „a maga nagy szégyenéről és Isten dicsőségéről”, amelyet mindig segít az Isten akarátát megszólaltató rövid igeolvasás. Isten pedig megismétli a bűnbocsánat kegyelmes ígérését. Ezért a bűnvallás és a kegyelemhirdetés az istentisztelet első akkordja, mindenkor nyitánya (RAVASZ 1927, 25. o.).

A közösen és rendszeresen megtartott bűnvallás önismeretre nevel. Az egymás között és a világ előtt megtartott bűnvallással beismerjük saját nyomorúságunkat, és bizonysgot teszünk Isten irgalmáról.

Isten akarátára figyelés

Az igei votum és apostoli köszöntés: az igei votum kiválasztásánál fontos szempont, hogy ráirányítsa a figyelmet az egyházi esztendő adott időszakára, ünnepnapjára vagy nevesített vasárnapjára.

A kezdő éneket követően rövid, az Isten akarátát meghirdető, néhány verses igeolvasás következik. Kálvinnál ennek klasszikus formája a Tízparancsolat felidézése volt, de lehet a Hegyi beszéd, a szeretet kettős parancsa, lehet prófécia és egyéb Isten rendelését tartalmazó igevers. Elvárás, hogy ez a rövid igeolvasás is erősítse az egyházi esztendőhöz való kötődést, és előtérbe hozza Isten keresztyén életfolytatással kapcsolatos valamely konkrét elvárását.

Isten akarátának kijelentése egy következő lépés kezdete, olyan bűnismeretre juttató megszólítás, amelyre a gyülekezet bűnvalló imádsággal válaszol.

A gyülekezet istentiszteleti életének medre az egyházi esztendő. Az ember belső és legmélyebb szükséglete a szent Istennel való találkozás átélése. A megkülönböztetés a hétköznapiaktól, a mindennapoktól, a profántól. A transzcendencia megélése jelenti a különlegest, egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódást. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, az ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású, újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak (JOSUTTIS 1996, 85–101. o.).

Isten és ember találkozásának kerete az istentisztelet, ahol nem manipulált élmény-istentisztelet zajlik, nem isteni színjáték, hanem a Szent behatolása az ember világába. A *több* győzelme, a *na-gyobb*, az *egészen más*, az *igényeket támasztó, rám is számító* Isten térdre kényszerítő magasztossága.

Napjainkban, egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nemcsak az üdvtörténeti ünnepekkel, hanem az ünnepi időszakokkal és a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

Az istentiszteletre az ember az élet istentiszteletéből érkezik. A hétköznapiak rányomják bélyegüket az Istennel találkozni készülő emberre, aki bűneivel jön az istentiszteletre. Az Isten rendelését nyilvánító ige segíti az Isten színe előtt (*coram Deo*) álló embert igazi önismeretre jutni. Ez az igei tükrözés szembenézésre ösztönöz és bűnvallásra készítet.

Bűnvalló imádság

Az imádságok között sajátos helyet foglalt el Kálvinnál a bűnvallás, a gyülekezet közgyónása, az úgynevezett *Offene Schuld* (BASCHERA 2017, 94–103. o.) és az azt követő kegyelemhirdetés, amelyet Strasbourgban az úrasztalánál az istentisztelet elején mondtak, míg Genfben a közgyónás átkerült az igehirdetés részbe, és absolutio nélkül hangzott el a szószékről (JENNY 1968, 98., 107. o.; BASCHERA 2017, 103–135. o.).

A jelenlegi magyar református gyakorlatban az önálló bűnvalló imádság gyakorlata elfelejtődött (vö. PAP 2007). Teológiai szempontból a bűnbánat „elfeledésének” oka az istentisztelet Schleiermacherig visszanyúló antropológiai-expresszív felfogásáig vezet vissza. Jó esetben a lelkipásztor az előimába foglal egy-két bűnvallásra utaló mondatot, ami nem mindig fejezi ki a bűnös ember Isten előtt méltatlanságát.

Ezt a liturgikus hiányt Kálvinra figyelve helyre kell hoznunk! A bűnbánat a reformációban pneumatikus-formatív töltést kapott, s a liturgia átorientáló (metanoetikus), megtérést segítő hatást gyakorolt az összegyűlt hívekre.

A bűnvallás jelentőségéről ezt tanítja Kálvin az *Institutió*-ban: „...a titkos bűnvallást, melyet csak Istennek teszünk, az emberek előtt való önkéntes bűnvallás követi, valahányszor azt Istennek dicsősége vagy a magunk megalázása úgy kívánja. [...] méltányos dolog is, hogy saját nyomorúságunknak bevallásával dicsőítsük magunk közt és az egész világ előtt is a mi Istenünknek jóságát és könyörületességét. A bűnvallás ezen nemének rendszeresnek is kell lenni az egyházban [...] Minthogy ugyanis minden szent gyülekezetben Istennek és az angyaloknak színe elé állítjuk magunkat, mi más lehetne a mi cselekvésünknek kezdete, mint méltatlanságunknak megismerése? De azt mondhatná valaki, hogy hiszen ez minden könyörgés folytán megtörténik, mert valahányszor bocsánatáért esedezünk, bűneinket mindig megvalljuk. Ez igaz; azonban ha meggondoljuk, hogy mily nagy a mi gondatlanságunk, aluszékonyságunk és hanyagságunk, beláthatjuk, hogy üdvös dolog az, ha a keresztyén nép a bűnbevallás valami ünnepélyes szertartásával gyakorolja magát az alázatosságra. [...] a jó erkölcsű egyházakban eredményesen alkalmazzák azt a szokást, hogy az egyház szolgálja vasárnaponként a maga és a nép nevében is szavakba foglalja a bűnvallás mintáját, melyben mindannyiunkat bűnösséggel vádol és Istenhez bocsánatért könyörög. Egyszóval, ez a kulcs úgy magánosan az egyes emberek előtt, mint általában az egész nép előtt megnyitja a könyörgés ajtaját.” (*Inst.* 1.3.4.9–11.)

A nyilvános bűnvallásban (közgyónás) a gyülekezet tagjai lehetőséget kapnak arra, hogy számba vegyék bűneiket, és elszámoljanak azokkal Istennek. Így megkönnyebbültebben és a megtisztulás érzésével tudnak továbblépni az igazi közösségélmény felé.

Kegyelemhirdetés

Az istentiszteleti bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés forrása Isten bűnösöket üdvözítő akarata, amely Jézus Krisztusban teljesedett be. A bűnvalláshoz törvényszerűen kapcsolódik a bűnbocsánat meghirdetése minden alkalommal! A feloldozás jelenti a bűnvallás elfogadását, a bűnök bocsánatát, és ajtót tár egy új kezdetre, vagyis az istentisztelet folytatására. A feloldozás a Szentírás szavaival történik, és az új életben való elindulást serkenti.

A feloldozásigény, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a kegyelemmel, és pedig a megkegyelmező Úr meghívására. A bűntudat időszakos lezárulása hozzátartozik a lelki élet egészségéhez (vö. GYÖKÖSSY 1993).

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólóan, amikor azt tanította: az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegtek a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, egy visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megsebzett, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak (LANGE 1984, 210–211. o.).

A feloldozás ígéje után Istenhez már egészen közel képes az ember a kegyelmes Istent dicsőíteni.

Reménység és hozadék

1. A református istentisztelet első részének ezzel a gazdagabb tagolásával értelmezhetőbb lesz istentiszteletünk teológiai íve, mert e nélkül a kegyelemteológiai indítás nélkül elveszítünk egy erőteljes impulzust a liturgiánkból.
2. A *coram Deo* liturgiai elemek körültekintő összeállításával erősíthetjük az egyházi esztendő üdvtörténeti és teológiai hangsúlyait, és rámutathatunk az ünnepi időszakokban gondolkodás fontosságára.
3. A *coram Deo* liturgiai elemek példatárban szereplő kidolgozott, kötött szövegei ellensúlyozhatják a református istentiszteleten előforduló túlzott lelkipásztori szubjektivitás megnyilvánulását.
4. A bűnvalló imádság gazdagítja az istentiszteleten használt imádságműfajokat, és az előimából kikerülő bűnvalló mondatok visszaadhatják a prófétai ima karakteres megjelenését.
5. A rendszeres kegyelemhirdetés (*absolutio*) növeli az istentisztelet lelkigondozói jelentőségét.

Coram Deo

Standing Before God in Reformed Worship

- This study presents the efforts of the Reformed Church in Hungary (RCH) toward liturgical renewal and explores the structure of Calvin's Strasbourg Liturgy, whose composition, genre diversity of worship elements, and theological arc remain worthy of consideration today. An attempt to adapt this structure was already made between 1949 and 1951, but it was swept away by the storms of church politics. Today, the task of restoring the first third of the Reformed worship service in light of Calvin's liturgical heritage has once again become timely.

Keywords: worship / will of God / confession of sin / proclamation of grace / absolution / liturgical history

Felhasznált irodalom

Rövidítések

RÉ21 = *Református énekeskönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2022.

Inst. = Kálvin János 2014. *Institutio. A keresztyén vallás rendszere*. I–II. köt. Ford. Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár, Új folyam 7/1–2.)

Szakirodalom

BARTH Károly é. n. *Istenismeret és istentisztelet*. Ford. Maller Kálmán. Sylvester Bt., Budapest.

BARTHA TIBOR (szerk.) 1977. *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest.

BASCHERA, Luca 2017. *Hinkehr zu Gott – „Busse” im evangelisch-reformierten Gottesdienst*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. (Evangelisch-katholische Studien zu Gottesdienst und Predigt 4.) <https://doi.org/10.13109/9783788731564>

BERECZKY Albert – KISS Roland 1950. Körlevél valamennyi egyházközség presbitériumának. *Református Egyház*, II. évf. 19. sz. 12–13. o.

CULLMANN, Oscar 1936. La signification de la Sainte Cene dans le christianisme primitif. *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, 16. évf. 1. sz. 2–22. o. <https://doi.org/10.3406/rhpr.1936.2954>

CULLMANN, Oscar 1944. *Urchristentum und Gottesdienst*. Verlag von Heinrich Majer, Basel. (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 3.)

CULLMANN, Oscar 1948. *Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen- und Kindertaufe*. Zwingli-Verlag, Zürich.

DÜRR, Johannes 1959. *Der reformierte Gottesdienst und die liturgische Erneuerungsbewegung*. Evangelischer Verlag, Zollikon. (Theologische Studien 58.)

FEKETE Károly 2017. A magyar református liturgia rövid története. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *A reformáció kincsei*. 2. köt. *A Magyarországi Református Egyház*. Tarsoly Kiadó, Budapest. 34–39. o.

GÖNCZY Lajos 1927. *A református egyház kultusza*. Kolozsvár. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből 1.)

- GYÖKÖSSY Endre 1993. Ekléziogén és ekléziológén neurózis. In: uő: *Életápolás. Vallás- és családlélektani esszék és tanulmányok*. Kálvin Kiadó, Budapest. 108–124. o.
- JENNY, Markus 1968. *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag, Zürich.
- JOSUTTIS, Manfred 1996. *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*. Christian Kaiser Verlag – Gütersloher Verlagshaus, München–Gütersloh.
- LANGE, Ernst 1984. *Chancen des Alltags. Überlegungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Christian Kaiser Verlag, München.
- MAKKAI Sándor (szerk.) 1929. *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház ágendáskönyve*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár. (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár 10.)
- NAGY Károly 1908. Az új Agendás-könyv ügyében. *Református Szemle*, I. évf. 11. sz. 163–165. o.
- PÁKOZDY László Márton 1950. Teljes istentiszteletet Debrecenben. *Református Gyülekezet*, II. évf. 265–273. o.
- PAP Ferenc 2007. Református gyónás – A bűnvallás, bűnbocsánathirdetés történeti és gyakorlati kérdései. *Porta Speciosa*, 1. sz. 28–50. o.
- RAVASZ László (szerk.) 1927. *Ágenda. A magyar református egyház liturgiás könyve*. Magyarországi Református Egyház, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár 15.)
- RAVASZ László (szerk.) 1930. *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház részére*. Magyarországi Református Egyház, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár 16.)
- RAVASZ László 1992. *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- SCHWEIZER, Eduard 1958. *Der Gottesdienst im Neuen Testament*. Zwingli-Verlag, Zürich. (Kirchliche Zeitfragen 44.)